

Ruža Fotiadis

Humboldt-Universität zu Berlin
ruza.fotiadis@hu-berlin.de

„Opasni prijatelji, nevjerna braća“ – bliskost i udaljenost u međunarodnim odnosima na primjeru Grčke i Jugoslavije

Ključne riječi: Grčka, Jugoslavija, međunarodni odnosi, prijateljstvo

Kako bi lakše zapamtili imena susjednih država iz predmeta „Poznavanje prirode i društva“, osnovci bi širom socijalističke Jugoslavije odgovarali: „Jugoslavija je okružena BRIGAMA: Bugarska, Rumunjska, Italija, Grčka, Austrija, Mađarska, Albanija.” (Adrić; Jakovina 2013). No, ovom dosjetkom se nisu poslužili samo đaci nego i poznata grupa „Sedmorica mladih“ koja ju je, kako navodi *Leksikon YU mitologije*, „iskoristila kao ishodište za pjesmu s refrenom koji je išao otprilike: »Kažu da je Jugoslavija okružena brigama / ali Jugoslavija je okružena prijateljima!«”. Spomenuti stih uvodi dvije ključne riječi ovih razmatranja o bliskosti i udaljenosti u međunarodnim odnosima – briga i prijatelj. No, što povezuje taj „osjećaj uznemirenosti zbog koga ili čega“ i „bliskog poznanika s kojim se u druženju njeguju poštovanje, povjerenje i ljubav“ (Hrvatski jezični portal, “briga“, “prijatelj“), i kakve veze ove leksikonske natuknice i stihovi zabavnih pjesama imaju s odnosima Helenske Republike i socijalističke Jugoslavije?

Politička i pogotovo diplomatska povijest ponekad zna biti suhoparna: susrećemo se s pomalo šturom prepiskom različitih državnih službenika, izvještajima i direktivama. No, otvaranjem prema novijim tendencijama u historiografiji i u drugim disciplinama, te jednim inovativnim pristupom povijesti međunarodnih odnosa može se još mnogošta pridonijeti izučavanju socijalističke Jugoslavije. Jedan takav pristup bilateralnim odnosima na primjeru Grčke i Jugoslavije polazi od pojma prijateljstvo, čime uključuje i jednu emocionalnu dimenziju u istraživačku perspektivu, te neminovno i pojam neprijateljstvo. Štoviše, povezuje pristupe iz kulturne povijesti politike i povijesti emocija, te novija istraživanja s područja političkih znanosti i sociologije. Skicirajući prijateljstvo kao analitičku kategoriju u istraživanju međunarodnih odnosa namjeravam ponuditi jedan zanimljiv znanstveni okvir u koji se uklapaju između ostalog i grčko-jugoslavenski odnosi, to jest u ovom kontekstu viđenje Jugoslavije iz grčke perspektive.

Prijateljstvo i međunarodni odnosi u povijesnoj perspektivi

Prijateljstvo je jedan od društveno-teorijskih pojmova s najdužom tradicijom, a istovremeno se do danas protivi svakom pokušaju sažimanja svih različitih, fluidnih, povijesno i kulturno promjenljivih oblika u jednu općepriznatu i sveobuhvatnu definiciju. Već od antičkih vremena zaokuplja mislioce. No, za razliku od Aristotela koji ga smatra jednim od najvažniji javnih i kolektivnih dobara i zaslužnim za koherenciju cijelog društva, pojam prijateljstva se tokom 18. stoljeća povlači u privatnu sferu i koristi za označavanje dijadskih odnosa, to jest odnosa među dvjema osobama, dok se na nadindividualnoj razini pod utjecajem Francuske revolucije bratstvo među ljudima i narodima sve više ustaljuje i idealizira (Devere 2013; King 2007; Schobin 2016). Politički teoretičar Carl Schmitt pak vraća prijateljstvo kao kategoriju u razmatranje međudržavnih odnosa i smatra upravo tu antitezu prijateljstva i neprijateljstva glavnom odlikom pojma političkog. Pritom je pristup izučavanja prijateljstva kao pojave političkog u kontekstu međudržavnih odnosa i u povijesnoj perspektivi suočen s mnogim izazovima. Postavlja se ne samo već spomenuto pitanje definicije pojma i njegove uporabe izvan danas uobičajenog konteksta kao intimni odnos dviju osoba, nego se i upliću individualne i kolektivne subjektivnosti, a samim time i unutarpsihički i emocionalni procesi, koje je metodološki teško uhvatiti – treba izdržati „priličan raspon ambivalentnosti, neizvjesnosti, čak i protivrječnosti“ (Biermann 2005).

Zadnjih godina različite znanstvene discipline pokušavaju smanjiti dotični raspon, ponajprije političke znanosti i ovdje pogotovo grana međunarodnih odnosa. Pojam prijateljstva oduvijek prati i oblikuje vanjskopolitičke diskurze i međunarodne ugovore. Susrećemo ga često, doduše u mnogim slučajevima kao ispražnjenu floskulu političara prilikom državnih posjeta, metaforu za suglasnost u bilateralnim i internacionalnim pitanjima ili pak u kontekstu neformalnih odnosa kad se povezuje s negativnim konotacijama kao što su klijentelizam, korupcija i pristranost (Smith 2014; Gurr 2011). No, u međuvremenu se postepeno probija ideja da se prijateljstvo ne smatra jedino parolom ili metaforom nego da se kao analitička kategorija za izučavanje odnosa među državama i narodima shvati zaozbiljno (Oelsner i Koschut 2014). Ipak, naspram napredujućim teorijskim razmatranjima izostaju još uvijek empirijska istraživanja. Iz tog razloga naučnici iz oblasti međunarodnih odnosa naglašavaju potrebu za sustavnije provedenim povijesnim, geografskim i usporednim

studijama sa ciljem historiziranja, konkretiziranja i kritiziranja pristupa međunarodnog prijateljstva (Vion 2014). Pri tome je neizbježno da analize uključuju povijesnu perspektivu, budući da se prijateljstvo shvaća kao dinamični proces. Međutim, u povijesnoj znanosti se prijateljstvo dosad u kontekstu studija ranog novog vijeka i analize socijalnih mreža istražuje većinom kao patronatski i klijentelistički odnos na interpersonalnoj razini s težištem na elitnim prijateljstvima među muškarcima. S pogledom na jugoistočnu Europu pak prevladava oprečna perspektiva, to jest da se povijesna zbivanja sagledavaju s gledišta neprijateljstva i rivalstva. Uz to ponestaju studije koje se bave prijateljstvom u 20. stoljeću ili u suvremenoj povijesti (s iznimkom npr. Behrends 2006). Tradicionalan pristup političke povijesti međutim polaže težište na velike državnike i samim time i njihove isto tako utjecajne prijatelje (npr. odnos De Gaulle-Adenauer kao utjelovljenje njemačko-francuskog prijateljstva), dok se društvena povijest često fokusira na makro-strukturalna pitanja, čime prijateljstvo kao svojevrsni interpersonalni mikro-fenomen ispada iz vidokruga. Etnologija je sa svoje strane ponajprije usredotočena na izučavanje rodbine i rodbinskih veza. No, filozofija i sociologija su utjecaj prijateljstva na oblikovanje identiteta i pridavanje smisla pogotovo u vremenima društvenih preokreta i nesigurnosti već prepoznali (Kühner 2016; Gurr 2011). Neminovno je dakle da se ova tema sagledava interdisciplinarno, čak i eklektički, budući da se uvodi jedan koncept u znanstvenu raspravu koji mislioce različitih smjerova već od antičkih vremena zaokupljava (Biermann 2005; Elvert 2005). Prema tome, dok disciplina međunarodnih odnosa prednjači u utemeljenju teorijskih i metodskih pristupa, povijesna je znanost pozvana da pomoću analize konkretnih primjera prijateljstava u političkom smislu donosi značajna empirijska saznanja koja bi doprinijela daljnjem razvoju ovog pristupa.

Međunarodno prijateljstvo označava dakle „primarily a bilateral relationship in which both sides recognize each other as friends and are connected by a cognitive, normative, and emotional bond formed out of overlapping biographical narratives and focused on a shared idea of international order.” (Berenskoetter i van Hoef 2017). Radi se o jednom funkcionalnom pristupu konceptualizacije veza među ljudima, grupama, narodima i državama, koji sagledava emocije, tumačenja prošlosti, poimanja stvarnosti i predočivanja budućnosti, pri čemu polaže težište na stvaranje osjećaja pripadnosti i zajedničkog sustava vrijednosti (Smith 2014). Prijateljstvo predstavlja političku kategoriju koja konstituira jedno „mi“, jednu „posebnu energiju koja nastaje u javnom prostoru“ (Elvert 2005), jedan odnos koji se oblikuje i održava u interakciji aktera (Berenskoetter i van Hoef 2017) ili pak zapostavlja i prekida. Kao dinamični odnos bliskosti i udaljenosti podložan je konjunkturama stalnosti i promjena čime varira na vremenskoj osovini. Suprotno savezima, to jest

prijateljstvima u metaforičnom smislu, koji se sklapaju jedino instrumentalno i materijalno iz strateških razmatranja glede sigurnosti i interesa, međunarodna prijateljstva poprimaju jedan poseban simbolični i afektivni naboj putem ključnih događaja koji se zajednički ritualiziraju i komemoriraju. Na toj se osnovi kroz procese transfera i prožimanja u međudjelovanju obojice aktera razvija jedan komunikacijski prostor u kojem prijateljski dvojac piše svoju zajedničku povijest, tumači sadašnjost i oblikuje budućnost – time nastaju govoreći jezikom politologije i socijalne psihologije „relationship stories“ i „biographical narratives“ (Eznack i Koschut 2014), dok povjesničari i etnolozi ove procese podrazumijevaju pod kolektivnim kulturama sjećanja i povijesnim metanarativima (na što se nadovezuju i „izmišljenje tradicije“, Eric Hobsbawm 1998, i „zamišljenje zajednice“, Benedict Anderson 1991).

Jedan takav odnos koji stvara zajednički okvir za pridavanje smisla, temelji se na povjerenju i nudi stabilnost i orijentaciju u vremenima krize i naglog društvenog preokreta. Posjeduje međutim, kao već u Aristotelovoj zamisli „prijateljstva radi dobra samog prijatelja“, i jednu značajnu etičku i moralnu dimenziju u uzajamnoj obavezi zauzimati se za prijatelja i težiti prema zajedničkom i kolektivnom dobru uzvišenim nad osobnoj koristi (King 2007). U tom kontekstu treba tumačiti i „shared idea of international order“, što Berenskoetter i van Hoef smatraju sastavnom oznakom svog pristupa. Međunarodni prijatelji su prema tome povezani i jednim zajedničkim projektom, dijele jednu svojevrsnu predodžbu o međunarodnom poretku, tako da njihovo prijateljstvo nije samo diskurzivni pothvat nego sadržava i određene djelatnosti i ulaganja u ostvarivanje ove zajedničke zamisli – kao upečatljiv primjer navode njemačko-francusko prijateljstvo koje predstavlja zajednički projekt pomirenja i europske integracije nakon Drugog svjetskog rata (Vion 2014). No, prijateljstvo može osim ovog produktivnog i kreativnog načina izvršavanja moći poprimiti i isključujuće i diskriminirajuće oblike. Jedan ekskluzivni prostor zajedničkih percepcija i moralnih prosudaba može dovesti do odsječenosti, diskriminacije protiv trećih i prezira prema kritici izvana. Prijateljska veza oblikuje i pojačava kako u međuljudskom, tako i u međunarodnom dvojnomo odnosu identitet i subjektivitet svakog pojedinca – u pozitivnom i negativnom smislu (Berenskoetter i van Hoef 2017).

Sažimljući treba naglasiti da prijateljstvo kao analitički pristup povijesti odnosa dviju država i dvaju društava otvara upravo ono polje „između“ gdje se kroz kontakt i transfer isprepliću različiti koncepti identiteta i zajedništva, auto- i hetero-stereotipi, unutrašnja i vanjska politika, te tumačenja prošlosti, poimanja stvarnosti i predočivanja budućnosti (Karakatsanis 2014). Štoviše, jedna takva perspektiva uključuje mnoge razine i više aktera, to jest ne samo donositelje političkih odluka. Unosi jednu afektivnu dimenziju u obliku emocija

kao kulturno prenošenih, dinamičnih, socijalnih praksi koje su presudne u svakoj političkoj komunikaciji i društvenoj mobilizaciji (Demertzis 2013). Pritom je važno napomenuti da je razmatranje međunarodnih odnosa kroz prijateljstvo, povišeno u ideal bratstva i u opreci s neprijateljstvom, dio narativne matrice nacionalizma. Kontekst govora o prijateljima i neprijateljima čini diskurs o nacionalnoj sigurnosti, točnije prijetnjama nacionalne sigurnosti, i solidarnosti. U centru ovog pristupa stoji stvaranje jednog kolektivnog „mi“ i objedinjavanje, a kao što proizlazi iz mnoštva studija o nacionalizmu i grupama, jedinstvo se stvara prvenstveno putem osjećaja solidarnosti među članovima, te osjećajem ugroženosti od strane vanjskih sila (Čolović 2014; Brubaker 2004). Glede grčko-jugoslavenskih primjera, pojam prijateljstva nudi dovoljno velik okvir za obuhvaćanje višedesetljetne povijesti odnosa Grčke i Jugoslavije, a omogućava istovremeno fokusiranje na elitne diskurse i svakidašnje prakse, međunarodnu politiku i lokalne inicijative, te nacionalne procjene i kolektivne ocjene, čime naposljetku oblikuje jedinstvenu sliku.

„Opasni prijatelj sa sjevera“ – Jugoslavija iz grčke perspektive

Oksimoron „opasnog prijatelja sa sjevera“ izražava na upečatljiv način napeti i često proturječni odnos Grčke prema Jugoslaviji. Naime, pojam prijateljstva se iz grčke perspektive vezuje skoro pa isključivo jedino za Srbiju, dok Jugoslavija kao oličenje južnoslavenskog bratstva predstavlja svojevrsnu „opasnost sa sjevera“. Međutim, politički koncepti koji su u Grčkoj zadnjih 150 godina i duže u opticaju, osciliraju između vizije „velikog brata“ pravoslavnih naroda na Balkanu i predvodnika anti-osmanskog/anti-turskog pokreta, te straha od izolacije kao „bezbratni narod“ („anadelfos laos“), okružen Slavenima sa sjevera i Turcima sa istoka (Gounaris 2007; Fotiadis 2014). U tom paternalističkom diskursu Srbi igraju jednu od glavnih uloga, kao doduše slavenski, ali „hrabar“ pravoslavni narod koji se – za razliku od Bugara – „svojom snagom oslobodio turskog jarma“ (Livianos 2003). Ideja o grčko-srpskom prijateljstvu oblikuje se kao vanjskopolitički program detaljnije 1860-ih godina u grčkim političkim krugovima, ali ostaje elitistički projekt, bez podrške u široj javnosti (Gounaris 2004). Tek u Balkanskim ratovima i u Prvom svjetskom ratu dobiva na sadržaju, kada se Srbi i Grci nalaze na istoj strani fronta kao „braća po oružju“. Krf zauzima u tom kontekstu značajnu ulogu: naime, tokom 1916.-1918. godine postaje utočište srpske vlade, vojske i mnogobrojnih civila koji su se uslijed austro-ugarske ofenzive povukli preko Albanije. Oko

150.000 srpskih izbjeglica je evakuirano na otok koji tada broji 100.000 stanovnika (Hassiotis 2004; Čenić 2011). Zanimljivo je da Krf ili „otok spasa i vaskrsa srpskog naroda nakon albanske golgote“, kako ga se često naziva u srpskoj publicistici, pogotovo osamdesetih godina 20. stoljeća zaslugom udruženja veterana Prvog svjetskog rata i njihovih potomaka avansira u simbol grčko-srpskog prijateljstva u sklopu nacionalističkog diskurza o ugroženosti i zapostavljenosti „srpskih interesa“ u Jugoslaviji (Živulović 1998). Doima se pritom pomalo ironično da je upravo otok u Jonskom moru istovremeno i rodno mjesto prve jugoslavenske države osnovane Krfskom deklaracijom – no, za razliku od devedesetih godina 20. stoljeća, Srbija 1917. nije tražila prijateljski zagrljaj sa Grčkom, nego se u konačnici odlučuje za bratski, to jest zajedništvo s drugim jugoslavenskim narodima.

Odnosi u toj prvoj zajedničkoj državi bili su pritom zamišljeni kao zadrugarski, budući da je bratstvo među jugoslavenskim narodima poimljeno u smislu plemenske veze, dok su odnosi u socijalističkoj Jugoslaviji trebali ličiti na pobratimske, uzimajući prijatelja za brata i suborca – tako barem u ideološkoj koncepciji (Dutoit i Previšić 2014). Grčka će se pak u desetljećima koja su slijedila nakon 1918. kolebati s tom višetničkom, multireligijskom državom, koja je u opreci s idealom homogene nacionalne države, kakvom Grčka skoro pa u potpunosti postaje nakon razmjene stanovništva s Turskom 1923. godine, a pogotovo sa socijalističkom federacijom nakon 1945. godine. Sa Srbijom su zapravo sva otvorena pitanja podjelom Makedonije u Balkanskim ratovima bila riješena, sa socijalističkom Jugoslavijom su se međutim ne samo stara opet otvorila nego i nova postavila kao što je uloga Jugoslavije u grčkom građanskom ratu, suprotnost sistema općenito ili pak prekid odnosa tokom vladavine vojne hunte (Ristović 2016; Wallden 2003; Rajak 2017). Prijateljstvo između Grčke i socijalističke Jugoslavije nikako da zaživi, ostaje suhoparna floskula Hladnog rata, koja se forsira primjerice 1953./1954. tokom sklapanja Balkanskog pakta, ali ostaje bez ikakve afektivne dimenzije – za razliku od prisnih odnosa između grčke ljevice i socijalističke Jugoslavije za vrijeme vojne hunte (Ristović 2004).

Govor i poimanje stvarnosti u kategorijama prijateljstva i neprijateljstva je upravo odlika hladnoratovskog doba: bilo da je to razračunavanje sa suparnicima s druge strane Željezne zavjese ili pak politički diskurs u Istočnom bloku pod geslom „Družba narodov“, ideja vodilja Helsinškog procesa i drugih mirovnih inicijativa, pa i parola pokreta Nesvrstanih kao svojevrsno bratimljenje Tita s Nasserom i Nehruom. Pozadinu ovog diskursa čini odmjeravanje snaga i sigurnosnih uvjeta. U kontekstu grčko-jugoslavenskog primjera treba naznačiti važnost trougla odnosa Grčke, Jugoslavije i Turske. Naime, grčke koncepcije vanjske politike, ali i javno mnijenje tokom Hladnog rata osciliraju konstantno između

„komunističke opasnosti sa sjevera“, to jest bojazni da „a mass of 200 million Slavs are posing a Bolshevik threat against us“ (Karakatsanis 2014: 8) i „opasnosti sa istoka“ u obliku snažne i ekspanzionističke Turske. Grčko-jugoslavenske veze moraju se dakle uvijek sagledavati u tom većem okviru, pri čemu treba obraćati pažnju na „opsadni mentalitet“ u grčkom javnom diskurzu, stiliziran u već spomenutoj ideji o „bezbratnom narodu“, te intenziviran presudnim događajima kao na primjer Ciparskom krizom 1974. godine (Diamandouros 1994; Veremis 1997; Stefanidis 2007).

Grčka, koja se nakon 1945. nekoliko puta nalazi skoro na ivici rata sa Turskom, pridodaje odnosima sa Jugoslavijom veliki značaj. Unutrašnjopolitički i nacionalni stav nepriznavanja makedonske manjine sprječava je međutim u ostvarenju bilo koje prisnije kooperacije: ekonomska, trgovinska i kulturna suradnja je na vrlo niskom nivou, ponajprije zbog pokušaja Grčke da se SR Makedonija izostavi iz bilateralnih ugovora i da se smanji malogranični promet (Gavrilović 1988; Jelić 1982; V. 1973). Dolaskom grčkog socijalističkog pokreta PASOK 1981. na vlast, raste nada za uspješnim približavanjem: Andreas Papandreou, koji se profilirao odrešitom anti-američkom i anti-turskom retorikom, slovi naime za obožavatelja pokreta Nesvrstanih i jugoslavenskog modela. No, nada se ubrzo raspršila: PASOK nastavlja politiku prethodnih desnih vlada s pogledom na Makedonsko pitanje (Clogg 1993). Grčko-jugoslavensko prijateljstvo tokom Hladnog rata ostaje dakle na metaforičnoj razini – tim više što je Jugoslavija zapravo nepoznata zemlja: niti postoje katedre za južnoslavensku filologiju, a instituti koji se bave historiografijom Balkana čine to pod utjecajem političkih direktiva. Čak i u diplomatskom zboru nedostaju specijalisti za Jugoslaviju, budući da se većina kadrova školuje za odnose sa Turskom (Keridis 1998). Ne smije se, međutim, zanemariti fascinacija Titom i njegovom politikom nezavisnosti od blokova što izaziva divljenje u grčkoj politici i javnosti, koja sebe sve više smatra pijunom i žrtvom američkih interesa u regiji, pogotovo nakon Ciparske krize. Tako je 1968. i u jugoslavenskoj diplomatskoj službi zabilježeno „da je jedna od konstanti u našim odnosima [...] interes i značaj koji Grčka pridaje odnosima sa Jugoslavijom, o čemu treba voditi računa kao i o simpatijama koje u grčkim masama postoje u odnosu na našu zemlju“ (Ristović 2008). Naime, reminiscencije na „tradicionalno“ grčko-srpsko prijateljstvo tinjale su dalje i rasplamsat će osjećaje u onom trenutku kada će se bratstvo i jedinstvo jugoslavenskih naroda početi gušiti u plamenu (Michas 2002; Fotiadis 2014).

Bibliografija

Anderson, Benedict (1991). *Imagined communities: reflections on the origin and spread of nationalism*. London: Verso.

Adrić, Iris. "Brigama". *Leksikon YU mitologije*. <http://www.leksikon-yu-mitologije.net/brigama/> (14.02.2018).

Behrends, Jan C. (2006). *Die erfundene Freundschaft. Propaganda für die Sowjetunion in Polen und in der DDR*. Köln: Böhlau.

Berenskoetter, Felix; van Hoef, Juri (2017). "Friendship and Foreign Policy". *Oxford Research Encyclopedia of Politics*. DOI: 10.1093/acrefore/9780190228637.013.429.

Biermann, Rafael (2005). "Zur Bedeutung freundschaftlicher Verbundenheit in der Politik. Eine Annäherung am Beispiel des deutschen Einigungsprozesses". *Gefühl und Kalkül. Der Einfluss von Emotionen auf die Politik des 19. und 20. Jahrhunderts*. Aschmann, Birgit (ur.). Stuttgart: Franz Steiner Verlag: 197-230.

Brubaker, Rogers (2004). "Ethnicity without groups". *Ethnicity without groups*. Brubaker, Rogers. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 7-27.

Clogg, Richard (ur.) (1993). *Greece 1981-1989. The Populist Decade*. London: Macmillan.

Čenić, Bojana (2011). *Srbi u izgnanstvu u Grčkoj. Grčko-srpski odnosi za vrijeme Prvog svjetskog rata. Istorijsko-kulturološka studija*. Banja Luka: Glas Srpske.

Čolović, Ivan (2014). "«Naši prijatelji, naša braća». Prilog antropologiji međunarodnih prijateljstava". *Rastanak s identitetom. Ogledi o političkoj antropologiji*, 3. Čolović, Ivan. Beograd: Biblioteka XX vek: 77-90.

Demertzis, Nicolas (ur.) (2013). *Emotions in Politics. The Affect Dimension in Political Tension*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Devere, Heather (2013). "Amity Update: The Academic Debate on Friendship and Politics". *Amity, The Journal of Friendship Studies* 1: 5-33.

Diamandouros, Nikiforos P. (1994). *Cultural Dualism and Political Change in Post-Authoritarian Greece* (Working Paper 50). Madrid: Instituto Juan March de Estudios e Investigaciones. <http://digital.march.es/ceacs-ir/en/fedora/repository/ir%3A3835> (14.02.2018).

Dutoit, Jan i Previšić, Boris (2014). "Zwischen Stammesdenken und internationaler Solidarität. Bratstvo im ersten und zweiten Jugoslawien". „Brüderlichkeit“ und „Bruderzwist“. *Mediale Inszenierungen des Aufbaus und des Niedergangs politischer Gemeinschaften in Ost- und Südosteuropa* Zimmermann, Tanja (ur.). Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht: 73-97.

Elvert, Jürgen (2005). “«Einig Freunde?» Einige Überlegungen über die Bedeutung von Freundschaft für den europäischen Integrationsprozess”. *Gefühl und Kalkül. Der Einfluss von Emotionen auf die Politik des 19. und 20. Jahrhunderts*. Aschmann, Birgit (ur.). Stuttgart: Franz Steiner Verlag: 184-196.

Eznack, Lucile i Koschut, Simon (2014). “The Sources of Affect in Interstate Friendship”. *Friendship and International Relations*. Koschut, Simon i Oelsner, Andrea (ur.). Basingstoke: Palgrave Macmillan: 72-81.

Fotiadis, Ruža (2014). “Christenbrüder und Türkenfreunde: Griechisch-serbische Beziehungsbilder im 19. Jahrhundert”. *Post-Panslavismus. Slavizität, Slavische Idee und Antislavismus im 20. und 21. Jahrhundert*. Gašior, Agnieszka; Karl, Lars i Troebst, Stefan (ur.). Göttingen: Wallstein-Verlag: 363-387.

Fotiadis, Ruža (2014). “Von orthodoxen Brüdern und traditionellen Freunden – die Idee der griechisch-serbischen Freundschaft”. „Brüderlichkeit“ und „Bruderzwist“. *Mediale Inszenierungen des Aufbaus und des Niedergangs politischer Gemeinschaften in Ost- und Südosteuropa* Zimmermann, Tanja (ur.). Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht: 465-483.

Gavrilović, Mladen (1988). “Grčka na Balkanu”. *Međunarodni problemi* 40, 1-2: 207-226.

Gurr, Judith (2011). *Freundschaft und politische Macht. Freunde, Gönner, Getreue Margaret Thatchers und Tony Blairs*. Göttingen: V & R Unipress.

Gounaris, B. C. (2004). “«A Mysterious Bond forged by History»: The Making of the Greek-Serbian Traditional Friendship in 19th Century Greece”. *Balkan Studies* 45, 1: 5-22.

Gounaris, Vasilis K. (2007). *Ta Valkania ton Ellinon. Apo to Diafotismo eos ton A' Pankosmio Polemo* [Balkan Grka. Od Prosvjetiteljstva do Prvog svjetskog rata]. Solun: Epikentro.

Hassiotis, Loukianos (2004). *Ellinoservikes schesis 1913-1918. Symmachikes proteraiotites kai politikes antipalotites*. Solun: Vantias (prevedeno na srpski: Hasiotis, Lukijanos (2017). *Srpsko-grčki odnosi 1913-1918. Savezničke prednosti i politička rivalstva*. Novi Sad: Prometej).

Hrvatski jezični portal. “prijatelj”.

http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=eVZnURM%3D (14.02.2018).

Hrvatski jezični portal. “briga”.

http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=f15mUBM%3D (14.02.2018).

Hobsbawm, Eric (1998). “Das Erfinden von Traditionen”. *Kultur & Geschichte. Neue Einblicke in eine alte Beziehung*. Conrad, Christoph i Kessel, Martina (ur.). Stuttgart: Philipp Reclam jun: 97-118.

Jakovina, Tvrtko (2013). "Neprijatelji ili samo loši susjedi? Jugoslavija i balkanske zemlje 1970-ih i 1980-ih". *Socijalizam na klupi. Jugoslavensko društvo očima nove postjugoslavenske humanistike*. Duraković, Lada i Matošević, Andrea (ur.). Pula, Zagreb: Srednja Europa, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli: 47-73.

Jelić, Mirko (1982). "Relations between Yugoslavia and Greece, 1973-1982". *Yugoslav survey* 23, 4: 127-142.

Karakatsanis, Leonidas (2014). *Turkish-Greek Relations. Rapprochement, Civil Society and the Politics of Friendship*. London: Routledge.

Keridis, Dimitris (1998). *The Foreign Policy of Nationalism: The Case of Serbia (1986-1995) and Greece (1991-1995)*. Ph.D. in International Relations, Tufts University.
<http://users.uom.gr/~keridis/files/public/public2.pdf> (14.02.2018).

King, Preston (2007). "Friendship in Politics". *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 10, 2: 125-145, DOI: 10.1080/13698230701207915 (14.02.2018).

Kühner, Christian (2016). "Geschichte der Freundschaft". *Freundschaft heute. Eine Einführung in die Freundschaftssoziologie*. Schobin, Janosch; Leuschner, Vincenz; Flick, Sabine; Alleweldt, Erika; Heuser, Eric Anton i Brandt, Agnes (ur.). Bielefeld: Transcript: 79-94.

Livanios, Dimitris (2003). "«Christians, Heroes, Barbarians»: Serbs and Bulgarians in the Modern Greek Historical Imagination (1602-1950)". *Greece and the Balkans. Identities, Perceptions and Cultural Encounters since the Enlightenment*. Tziovas, Dimitris (ur.). Aldershot: Ashgate: 68-83.

Michas, Takis (2002). *Unholy Alliance. Greece and Milošević's Serbia*. College Station: Texas A&M University Press.

Oelsner, Andrea i Koschut, Simon (2014). "A Framework for the Study of International Friendship". *Friendship and International Relations*. Koschut, Simon i Oelsner, Andrea (ur.). Basingstoke: Palgrave Macmillan: 3-31.

Rajak, Svetozar; Botsiou, Konstantina E.; Karamouzi, Eirini i Hatzivassiliou, Evanthi (ur.) (2017). *The Balkans in the Cold War*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Ristović, Milan (2016). *Na pragu Hladnog rata. Jugoslavija i građanski rat u Grčkoj (1945-1949)*. Beograd: Filozofski fakultet Univerzitet u Beogradu.

Ristović, Milan (2008). "Godina opreznog ispitivanja: Jugoslavija i diktatura u Grčkoj u 1968. godini". *1968 – Četrdeset godina posle*. Radić, Radmila (ur.). Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije: 69-96.

Ristović, Milan (2004). "Mikis Teodorakis, Tito i jugoslovenski drugovi. Iz istorije odnosa grčke levice i Jugoslavije 1967-1970". *Tokovi istorije* 3-4: 55-72.

Smith, Graham M. (2014). "Friendship, State, Nation". *Friendship and International Relations*. Koschut, Simon i Oelsner, Andrea (ur.). Basingstoke: Palgrave Macmillan: 35-50.

Stefanidis, Ioannis D. (2007). *Stirring the Greek Nation: Political Culture, Irredentism and Anti-Americanism in Post-war Greece, 1945-1967*. Aldershot: Ashgate.

Veremis, Thanos (1997). "Post-1974 Greek Foreign Policy". *Études Helléniques/Hellenic Studies* 5, 2: 95-108.

Vion, Antoine (2014). "Franco-German Friendship: A Dynamic Perspective". *Friendship and International Relations*. Koschut, Simon i Oelsner, Andrea (ur.). Basingstoke: Palgrave Macmillan: 109-122.

V.[ukelić] M.[irolav] (1973). "Relations between Yugoslavia and Greece, 1965-1972". *Yugoslav Survey* 14, 1: 111-126.

Wallden, Sotiris (2003). "I valkaniki politiki tis Elladas. Kritikos Apologismos tis metapolemikis periodou kai prooptikes" *Balkanska politika Grčke [Kritička bilanca poslijeratnog doba i perspektive]*. Tsakonas, Panagiotis (Hg.): Sygnchroni elliniki exoteriki politiki. Mia synoliki prosengisi. Tomos B' [Suvremena grčka vanjska politika. Jedan univerzalan pristup. 2. tom]. Atena: Ekdosis I. Sideris: 391-464.

Živulović, Žika (1998). *Preci i potomci*. Beograd: Službeni glasnik.